

YOSHLARNING AXLOQIY-MA'NAVIY BUZILISHLARINI TIPOLOGIK JIHATDAN ILMIY-TADQIQ ETISHNING IJTIMOYIY-FALSAFIY JIHATLARI

Dusmanov Sh.A.

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: ilmiy maqolada hozirgi sharoitda ёshlar o'rtasida axloqiy nizolarning kelib chiqishi orqali,ularning axloqiy-ma'naviy buzilish muammosi jihatdan tadqiq qilingan holda "axloqiy-ma'naviy buzilish tipologiyasi" tushunchasi iste'molga kiritilib ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek ёshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarining oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy ahamiyatga molik bo'lgan tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: ёshlar,axloq,axloqiy nizo, tip, tipologiya, tipologik, axloqiy-ma'naviy buzilish,axloqiy-ma'naviy buzilish tipologiyasi.

Abstract: the scientific article provides a socio-philosophical analysis of the origin of moral disputes among young people in a modern context, by including the concept of "typology of moral and spiritual frustration" in consumption, studied from the point of view of the problem of their moral and spiritual degradation. Recommendations of scientific and practical importance for the prevention and elimination of moral and spiritual disorders among young people are also given.

Keywords: youth,ethics, moral conflict, typology, moral and spiritual violation, typology of moral and spiritual degradation.

XXI asrga kelib dunёning g'oyaviy-mafkuraviy manzarasida bo'laётgan tezkor o'zgarishlarning kelib chiqishiga individ, shaxs, jamoa, ёlat,millat,xalqlar o'rtasida ehtiyojlarni qondirish maqsadida manfaatlar to'qnashuvining kuchayib borishi ko'pgina odamlarning axloqiy-ma'naviy buzilishiga olib kelmoqda. Shu sababli axloqiy-ma'naviy buzilish hodisasining kuchayib,ko'payib borishi ularni tipologik¹⁶⁴ jihatdan muayyan tip¹⁶⁵larga ajratib tadqiq qilishni taqozo etmoqda. Ushbu tushunchalarning mohiyatidan kelib chiqqan holda "axloqiy ma'naviy buzulish tipologiyasi" tushunchasini quyidagicha ta'riflash mumkin.

Axloqiy-ma'naviy buzilish tipologiya¹⁶⁶si - bu manfaatlar to'qnashuviga kirishaётgan odamlarning moddiy va ma'naviy ne'matlarni o'zlashtirib olish jaraёnida

¹⁶⁴ Типологик - нарса ва ходисалар типига хос бўлган;типологияга алоқадор,оид;муайян нарса ва ходисаларга оид белгиларнинг умумийлигини,муштараклигини аниқлашга,белгилашга асосланган.// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.IV.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.107.

¹⁶⁵ Тип[юнонча typos – белги,из; намуна,шакл] 1. Муайян бир тур(гурух)даги нарсаларнинг муҳим белгиларига эга бўлган намунаси,шакли,моделли. 2. Ижтимоий,касбий,ахлоқий ва бошқа белгиларнинг умумийлигига кўра бирлашадиган кишиларнинг ёрқин вакили.// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.IV.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.106.

¹⁶⁶ Типология [юнонча typos – белги,из; намуна,шакл,+logos-фан,таълимот]. Объектлар тизимини қисмларга ажратиш ва уларни умумлашма модель ёки тип ёрдамида гуруҳлаштиришдан иборат илмий метод// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.IV.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.107.

kechaëtgan ijtimoiy ziddiyatlar tufayli kelib chiqadigan umuminsoniy axloqqa zid hatti-harakatlarini muhim belgilariga qarab qismlarga ajratgan holda tizimlashtirishdir. Aslida, bu tushunchani birinchidan, axloqiy-ma'naviy buzilishning ob'ektlarini qismlarga ajratish va ularni umumlashtirish; ikkinchidan, ularning muhim xususiyatlarni, aloqalarni, funktsiyalarni, munosabatlarni, vaqt birligi ichida mavjud bo'lgan va ajratilgan ob'ektlarning tashkil ëtish darajalarini qiësiy o'rganish; uchinchidan, ularni tavsiflash va taqqoslash mezonlarini aniqlovchi ilmiy metod turi sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Chunki, mazkur tushuncha, shunchaki oddiy kuzatishga ëmas, balki ilmiy falsafiy tafakkurning axloqiy-ma'naviy bo'zilish ob'ektlarning o'xshashliklari va farqlarini aniqlashga, ularni aniqlashning ishonchli usullarini izlashga tayanadi va nazariy jihatdan ishlab chiqilgan shaklda o'rganilaëtgan tizim tuzilishini namoyish ëtishga, o'rganilaëtgan ob'ektni gnoseologik jihatdan ilmiy bashorat qilishga imkon beradigan omillar, uslub va vositalarni aniqlab olishga xizmat qiladi.

Axloqiy-ma'naviy buzilishni tipologik jihatdan quyidagi tiplarga ajratish mumkin:

I. Ijtimoiy ziddiyatlarning keskinlashuvi tufayli sodir bo'ladigan axloqiy nizolar sababli paydo bo'lgan va bo'laëtgan axloqiy-ma'naviy buzilishlar.

Ma'lumki, bugungi kunda Yangi O'zbekistonni barpo ëtish borasidagi sa'y-harakatlar muayyan qiyinchiliklarni engib o'tish orqalikechishi tabiiy hol hisoblanadi. Ayniqsa, davlat mulkining yakka hukmronligiga asoslangan ijtimoiy tuzumni inkor qilgan holda, mulk shakllarining xilma-xilligiga asoslangan milliy demokratik tuzumni qaror toptirish jaraënida raqobatga kirishaëtgan fuqarolarimizning ijtimoiy ongida muayyan o'zgarishlar hosil qilishi, jumladan, ularning axloqiy qadriyatlarga amal qilishlarida, shuningdek boshqa o'zaro kundalik munosabatlarida ayrim ijtimoiy ziddiyatlarga xos bo'lgan axloqiy nizolarning kelib chiqishi haëtning ëzilmagan qonunlari qatoriga kiradi.

Zero, shunday ëkan nizo nima, degan savol tug'iladi? "Nizo – bu arabcha so'z bo'lib, o'zbek tilida bahs, tortishuv; janjal, to'qnashuv, kurash"¹⁶⁷ degan ma'noni anglatadi. Demak, nizo – bu o'zaro kelishmovchilik ëki qarama-qarshilik, dushmanlik, adovat natijasida tug'ilgan holat, munosabat, ixtilof, nifoqdir. Nizolarni keltirib chiqaruvchi sub'ektlar nifoqchilar deb ataluvchi kimsalardan tashkil topgan bo'ladi. Nifoqchilar deb ësa odamlar o'rtasiga nifoq¹⁶⁸ tashlovchi, jamoani buzuvchi, ta'lim-tarbiyani izdan chiqaruvchi ikkiyuzlamachi, munofië, riëkor, mug'ambir g'alamis kishilarga aytiladi. Shunga ko'ra axloqiy nizolar deb nifoqchilar tomonidan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siësiy-huquqiy, ma'naviy-madaniy haëtidagi ziddiyatlar tufayli kishilarning bir birlariga nisbatan keltirib chiqariladigan kelishmovchilik, tushunmovchilik, toqatsizlik, mas'uliyatsizlik, ikkiyuzlamachilik, munofiqlik, riëkorlik, mug'ambirlik, tilëg'lamachilik, xushomadgo'ylik kabi illatlar sehriga berilib g'ayriinsoniy hatti-harakatlar sodir ëtishlariga aytiladi.

¹⁶⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.Ш.– Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриëти, 2007. - Б.37.

¹⁶⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.Ш.– Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриëти, 2008. - Б.42.

Birinchi tip. Ijtimoiy ziddiyatlarning keskinlashuvi sababli kelib chiqqatgan axloqiy nizolarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarni keltirib chiqaruvchi ob'ektlarni tipologik jihatdan quyidagi tiplarga:

1) mulkni davlat tasarrufidan chiqarish vaqtida davlat va xususiy mulk tarafdorlari o'rtasida kelib chiqadigan o'zaro axloqiy nizolar tufayli davlat mulk agasi bilan xususiy mulk agasi o'rtasida yuz beradigan;

2) mulkdorlarning bozordagi o'zaro raqobatlari natijasida hosil bo'ladigan axloqiy nizolar sababli kelib chiqadigan;

3) ishlab chiqaruvchi, vositachi hamda iste'molchilar o'rtasida yuz beradigan axloqiy nizolar oqibatida sodir bo'ladigan;

4) biron shaxsning ruhiy-ma'naviy dunesida, axloqiy holatlarida, oilasida, ichki kechinmalarida, ish joyida, do'stlariga bo'lgan munosabatlarida yuz beradigan axloqiy nizolar tufayli kelib chiquvchi axloqiy-ma'naviy buzilishlarga ajratish mumkin..

Ikkinchi tip. Aholining turli qatlamlari o'rtasida yuz beradigan axloqiy nizolar tufayli kelib chiqadigan axloqiy-ma'naviy buzilishlar.

Bularga:

1) yoshlarning kasbiy-axloqiy buzilishlari;

2) har qanday yo'llar, vositalar bilan hattoki hujjatlarni soxtalashtirib bo'lsa ham, aholining nochor qatlamlari ehtiylarini oshkor qilmaslik;

3) halol mehnat qilib risq topaqtgan oilalarni badnom qilishga bo'lgan urinishlar;

4) g'ayriqonuniy tarzda arzimagan huquqbuzarlik uchun jinoyat ishlarini ko'zgatish natijasida kelib chiqadigan;

5) fuqarolarni g'ayriqonuniy tarzda yuqumli kasalliklarni tarqatishda (SPID), ushlab turish tufayli sodir bo'ladigan axloqiy-ma'naviy buzilishlarni kiritish mumkin .

Uchinchi tip. Joylardagi vaziyatni bo'yab ko'rsatish uchun ataylab notinch oillar, tartib buzarlar va jinoyatchilarni hisobdan yashirish orqali kelib chiquvchi axloqiy nizolar sababli sodir bo'ladigan rahbarlar,katta va kichik boshliqlar faoliyatidagi axloqiy-ma'naviy buzilishlar.

Bularga quyidagilarni: a) g'arazli maqsadlarga erishish eki hududda mavjud ahvolni bezab ko'rsatish uchun tartib buzarlarni qayd etmaslik; b) jabrlanuvchini qo'rqitish orqali uni shikoyat arizasini qaytarib olishga undashga qaratilgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar; v)jabrlanuvchining ustidan ig'vo qilish, uning sirlarini fosh qiluvchi har xil hujjatlarni oshkor qilish bilan qo'rqitish va shu bilan aybdorning ustidan qilaqtgan arzini, guvohliklarini xastpo'shlash oqibatida kelib chiquvchi axloqiy-ma'naviy buzilishlarni kiritish mumkin..

3. "Xudo yasovchilik" sehriga berilib axloqiy-estetik jihatdan muomala madaniyati etarli darajada rivojlanmagan mutasaddi rahbarlar, boshliqlar, etakchilar bilan aholining turli qatlamlari o'rtasida yuzaga keladigan axloqiy nizolar tufayli sodir bo'ladigan axloqiy-ma'naviy buzilishlar. Bularga: xizmat burchiga, o'z vazifalariga sovuqqonlik bilan qarash, xizmat mas'uliyatini his qilmaslik;fuqarolarga eki xizmat jamoalari a'zolariga nisbatan qo'rslik qilish;kasb sirlarini, qonunlarni bilmasdan, bilsa ham ularni mensimasdan andishasizlik bilan odamlar taqdiriga befarq qarash, ularning

ustidan kulish, ularni masxaralash, urish, so‘kish, ularga nisbatan har xil baqir-chaqilar qilish sababli kelib chiquvchi axloqiy-ma’naviy buzilishlarni daxldor qilish mumkin.

To‘rtinchi tip. Mutasaddi rahbarlar tomonidan kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo‘yish, o‘qitish va ta’lim-tarbiya berish borasida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar tufayli kelib chiqadigan axloqiy nizolar sababli sodir bo‘ladigan axloqiy-ma’naviy buzilishlar.

Bularga quyidagilar kiradi:

– ma’lumoti bo‘lmagan odamlarni ishga olish, ularni jamoa faoliyatini ta’minlaydigan muhim sohalarga ishga tayinlash tufayli kelib chiqadigan axloqiy nizolar;

– rahbarlik lavozimlariga tayinlashda xodimlarning ishni bilishi, qobiliyatlarini hisobga olish o‘rniga tanish-bilishlar, qarindoshlarni tayinlash, mahalliychilik qilish oqibatida kelib chiqadigan axloqiy nizolar;

– o‘qitish, malaka oshirish, ta’lim-tarbiya berish ishlarining yaxshi yo‘lga qo‘yilmaganligi, ya’ni muntazam bilim bermaslik, hujjatlar, buyruqlar, qaror va farmonlarni o‘z vaqtida barcha xodimlarga ma’lum qilmaslik, tarbiya ishlaridagi kamchiliklardan ko‘z yumish, o‘z vaqtida munosabat bildirmaslik, jazolash va rag‘batlantirish usullaridan noto‘g‘ri foydalanish tufayli kelib chiqadigan axloqiy-ma’naviy buzilishlar. Shu bilan axloqiy-ma’naviy buzilishlar tipologiyasini yakunlangan deb hisoblash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Типологик - нарса ва ҳодисалар типига хос бўлган;типологияга алоқадор,оид;муайян нарса ва ҳодисаларга оид белгиларнинг умумийлигини,муштараклигини аниқлашга,белгилашга асосланган.// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.ИВ.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.107.

2. Тип[юнонча typos – белги,из; намуна,шакл] 1. Муайян бир тур(гурух)даги нарсаларнинг муҳим белгиларига эга бўлган намунаси,шакли,моделли. 2. Ижтимоий,касбий,ахлоқий ва бошқа белгиларнинг умумийлигига кўра бирлашадиган кишиларнинг ёрқин вакили.// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.ИВ.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.106.

3. Типология [юнонча typos – белги,из; намуна,шакл,+logos-фан,таълимот]. Объектлар тизимини қисмларга ажратиш ва уларни умумлашма модель ёки тип ёрдамида гуруҳлаштиришдан иборат илмий метод// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.ИВ.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.107.

4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.ИИ.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2007. - Б.37.

5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.ИИ.– Т.:”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.42